

Marica Karakaš Obradov
(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

SAVEZNIČKA BOMBARDIRANJA SLAVONSKOG I BOSANSKOG BRODA I OKOLNIH MJESTA TIJEKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA

UDK 94(497.5 Slavonski Brod)''1914/1918''
94(497.6 Bosanski Brod)''1914/1918''

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 29. 11. 2005.

Rad na temelju arhivskog gradiva, literature i tiska obrađuje saveznička bombardiranja Slavenskog i Bosanskog Broda i okolice tijekom Drugog svjetskog rata. Pozornost je napose poklonjena ljudskim gubicima i materijalnoj šteti počinjenoj tijekom savezničkih zračnih napada, kao i djelovanju postrojbi Narodne zaštite u poduzimanju mjera pasivne zaštite stanovništva, te otklanjanju posljedica bombardiranja.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, saveznička bombardiranja, Narodna zaštita, ljudski gubici, materijalna šteta, Slavonski Brod, Bosanski Brod

1. Uvodne napomene

Godina 1943. obilježena je prevagom zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza na europskim bojištima. Dolazak anglo-američkih snaga na jug Italije označio je početak savezničkog zračnog djelovanja nad područjem Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Od 1943. partizanski pokret zadobiva sve više naklonosti od zapadnih saveznika što se pokazalo pružanjem materijalne pomoći, prijevozu i prihvatu ranjenika, te izravnim sudjelovanjem savezničkog zrakoplovstva u strateškim bombardiranjima i ratnim operacijama.

Prvi ciljevi anglo-američkog zrakoplovstva na području NDH bili su na jadranskoj obali, što se povezuje s planovima o iskrcavanju zapadnih saveznika na to područje. Napadi na sjevernije krajeve učestali su od proljeća 1944. To je izravno povezano s proširenjem djelovanja savezničkog zrakoplovstva na ciljeve u Mađarskoj i Rumunjskoj, a do tada su primarni ciljevi bili južna Njemačka i Austrija.

NDH i partizanski pokret obilno su koristili u tisku i promidžbi uključivanje zapadnih saveznika u ratna događanja na jugoslavenskom prostoru,

posebice djelovanje anglo-američkog zrakoplovstva nad tim područjem. Naravno, svaka strana prema svojoj promidžbenoj retorici.

* * *

U međurječju Save i Drave niti jedan grad nije tako teško razaran u zračnim napadima tijekom Drugog svjetskog rata kao Slavonski Brod. Brojni su razlozi zbog kojih su Slavonski Brod i okolica bili česta meta savezničkim zrakoplovima. Jedan od njih je zemljopisno–strateški položaj grada na željezničkom pravcu Zagreb–Beograd kojim se koristila njemačka vojska za prijevoz i opskrbu svojih postrojbi na jugoslavenskom i grčkom ratištu. Važnost Brodu davala je i činjenica da je imao željeznički most koji je spajao Hrvatsku s Bosnom i stoga nazivan “vrata Bosne”¹.

Zbog napada savezničkih zrakoplova na jadranske luke i na brodove zaustavljen je prijevoz boksita iz Bosne i Hercegovine za Trst. Stoga u razdoblju od listopada 1943. do kolovoza 1944. glavni pravac za izvoz boksita iz Bosne i Hercegovine u Treći Reich postaje pravac Mostar–Bosanski Brod, odnosno Slavonski Brod. Uskoro je i taj pravac postao česta meta savezničkim zrakoplovima, koji su u rujnu 1944. uništili most između dva Broda, te time prekinuli dostavu boksita ovim pravcem.²

Od 16. listopada 1944. u Velikoj župi Posavlje, Vuka i Baranja na snazi je bila odredba, od 18. siječnja. 1943., o uvođenju izvanrednog stanja.³ Ta odluka bila je izravno povezana s bitkom za Beograd, koja je otpočela 14. listopada 1944.

U Brodu su se za vrijeme rata nalazila sjedišta brojnih njemačkih postrojbi, a jedno vrijeme i stožer koji je upravljao svim njemačkim trupama u Bosni. U gradu je radila i jedina tvornica streljiva u cijeloj NDH.⁴ Ovo područje postaje dodatno zanimljivo savezničkom zrakoplovstvu 1945. kada cijela Slavonija postaje odstupno područje za njemačke postrojbe koje se povlače, a osobito nakon proboja Srijemskog fronta.⁵

Državni vrh NDH bio je svjestan prometne važnosti Slavenskog Broda, tako je Edo Bulat, ministar za oslobođene krajeve u vladi NDH, vidio veliku prijetnju za područja južno od Save, ukoliko bi došlo do bombardiranja Slavenskog Broda. Upozoravao je da bi u tom slučaju sve ustaško–domobranske snage južno od Save bile odsječene, što bi dovelo do gubitka polovice državnog teritorija. Vojska bi ostala bez opreme i hrane, a

¹ Ivo Rubić, “Slavonski i Bosanski Brod”, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* (Zagreb, 1953.), 11.

² Jozo Tomasevic, *War and revolution in Yugoslavia, 1941-1945. Occupation and Collaboration* (Stanford, 2001.), 642.

³ *Hrvatski narod* (Zagreb), 20. listopada 1944., 2.

⁴ Rubić, “Slavonski i Bosanski Brod”, 12., 13., 85.

⁵ Vladimir Rem, *Tragom prošlosti Broda* (Slavonski Brod, 1965.), 74.

stanovništvo bi bilo izvrgnuto gladi, budući da južno od Save nisu postojale nikakve pričuve hrane. Njegova predviđanja su se i ostvarila.⁶

2. Narodna zaštita u Slavonskom i Bosanskom Brodu

U ustroju pasivne zračne zaštite, kao i u otklanjanju posljedica zračnih napada, na području NDH svoju svrhovitost pokazale su postrojbe Narodne zaštite (NZ).⁷ U velikoj župi Posavlje, kao i na cijelom području NDH, sva veća gradska naselja imala su postrojbe NZ, dok su tu ulogu u seoskim sredinama redovito preuzimale vatrogasne postrojbe. Pripadnici NZ dali su značajan doprinos u spašavanju života civila podučavanjem stanovništva o ispravnom ponašanju kod oglašene zračne opasnosti, te tijekom i poslije napada, kao i u izgradnji i prilagodbi prostora za skloništa. Posebno su se iskazali u gradovima kada su nerijetko za vrijeme trajanja uzbune, pa čak i za samog napada, otkopavali ruševine zgrada ispod kojih su izvlačeni unesrećeni ljudi.

Brod je bio sjedište Zapovjedništva II. Zbornog zaštitnog područja, koje je od 1. rujna 1943., kao Odjel za Narodnu zaštitu, pod zapovijedanjem Julija Sachs, ušlo u sastav Zapovjedništva II. Zbornog područja. Pod nadzorom Odjela za Narodnu zaštitu bile su ustanove čija je zadaća bila provoditi zaštitne mjere, te neke vojne postrojbe. U djelokrugu rada Odjela za Narodnu zaštitu ulazilo je poduzimanje svih mjera za zaštitu pučanstva, oružanih snaga i državnih ustanova od napada iz zraka, poučavanje stanovništva, oružanih snaga i ustanova o ponašanju i mjerama zaštite, te brojne druge obaveze.⁸

Stoga su u Slavonskom i Bosanskom Brodu, u ožujku 1944., prije prvih napada, provedene pripremne radnje sa stanovništvom za slučaj zračnog napada. Zapovjednik II. Narodno zaštitnog područja Julije Sachs predložio je da se postrojbama NZ priključi i ljudstvo Državne radne službe. Smatralo se da bi njihova izvježbanost u rukovanju obkopskim oruđem bila od velike važnosti u spašavanju ljudi u slučaju bombardiranja. Pukovnik J. Sachs predložio je i izbor časnika za vezu iz redova Državne radne službe,

⁶ Nikica Barić, "Uspostava i djelovanje uprave u NDH u dijelovima Dalmacije nakon kapitulacije Italije", *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 31 (Zagreb, 1998.), 55. – 79.

⁷ O ustroju i djelovanju Narodne zaštite usp. "Zakonska odredba o osnutku Narodne zaštite NDH" od 15. srpnja 1941., *Zbornik zakona i naredaba NDH*, god. I., svezak I–XII, br. 1-1258. (Zagreb, 1941.), 269–271.; "Zakonska odredba kojom se preinačuje zakonska odredba o osnutku Narodne zaštite NDH" od 19. studenog 1941., *Zbornik zakona i naredaba NDH*, 928.; "Provedbena naredba o obćem uređenju Narodne zaštite" od 16. kolovoza 1941., *Zbornik zakona i naredaba NDH*, 450.–454.; "Naredbu o ustroju i provedbi samozaštite Narodne zaštite" od 25. rujna 1941., *Zbornik zakona i naredaba NDH*, 691.–693.; Mladen Colić, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatske 1941.*, (Beograd, 1971.), 266 – 267.

⁸ Državni arhiv Slavonski Brod (DASB), Gradsko poglavarstvo Slavonski Brod-NDH (GP SB NDH), kut. inv. br. 136/151, Zapovjedništvo II. zbornog zaštitnog područja, br. Taj. 694/43.

koji bi za vrijeme uzbune u Nadzorništvo NZ sudjelovao u spašavanju ljudi i imovine. Pomoć za takve slučajeve zatražena je i od mjesnog Zapovjedništva Broda n/Savi.⁹

Područje NDH bilo je podijeljeno u četiri područja opreza, a jedna središnjica opreza nalazila se, uz one u Zagrebu, Sarajevu, Banja Luci i u Slavenskom Brodu. U Brodu je, kao i drugdje, središnjica opreza bila smještena u zgradi državne pošte. Služba opreza preko svojih središnjica obznajivala je odluke zrakoplovne dojavne službe, te se brinula o gašenju rasvjete, oglašavanju uzbuna i prekidu opasnosti i drugo.¹⁰

Nadzorništvo NZ u Brodu n/Savi moralo je prikupljati podatke o, iz zrakoplova, bačenim minama u Savu, te ih prosljeđivati Zapovjedništvu morarice.¹¹

Ministarstvo hrvatskog domobranstva obavijestilo je u lipnju 1942. Zapovjedništvo II. NZ područja da ne može novačiti u svoje obveznike pripadnike Njemačke narodne skupine, dok se pitanje ustrojavanja njihovih postrojbi NZ konačno ne riješi.¹²

U srpnju 1942. u Slavenskom Brodu ustrojavaju se službe NZ. Za kotarskog nadzornika postavljen je ing. Dragutin Antolković, za vođu glasnичke službe i nastavnika za tehničku službu Alfred Pichler, za vođu i nastavnika vatrogasne službe Antun Barišić, za njegovog pomoćnika Tomislav Feldhofer, za vođu i nastavnika zdravstvene službe dr. Edvard Hrdlička, a za vođu veterinarske službe Julio Pokopec.¹³ Krajem listopada 1944. pripadnici NZ održali su, u zgradi školske poliklinike, ispitne tečajeve NZ za učenike V, VI, VII. i VIII. razreda Realne gimnazije.¹⁴

Uprava Tvornice vagona, strojeva i mostova u Slavenskom Brodu već je u travnju 1942. obavijestila Nadzorništvo NZ u Brodu da su ustrojili sve zakonom propisane službe – glasnичku, nadzorničku, sigurnosnu, tehničku, vatrogasnu, kemijsku, zdravstvenu i prehrambenu. Veterinarska i “iseljivačka” služba nisu osnovane jer tvornica nije imala, zbog svoje djelatnosti, potrebu za navedenim službama.¹⁵

⁹ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., br. Taj. 53/44.

¹⁰ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, Zapovjedništvo NZ NDH, Naputak za ustrojbu i rad službe opreza NZ, br. 1506/43.

¹¹ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Zapovjedništvo II. Narodno Zaštitnog Područja, br. 3042/44.

¹² DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, fasc. Civilna zaštita 1941.–1945., Ministarstvo Hrvatskog domobranstva, Taj. 222/42.

¹³ DASB, GP SB ND, kut. inv. br. 136/151, Nadzorništvo Narodne zaštite za grad i kotar Brod n/Savi, br. 25/42.

¹⁴ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, fasc. Civilna zaštita 1941.–1945., Nadzorništvo Narodne zaštite za grad i kotar Brod n/S., 102/42.

¹⁵ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, Tvornica vagona, strojeva i mostova D.D. Brod na Savi. Ustrojstvo veleobrtne Narodne zaštite.

Krajem 1942. na području II. Zbornog zaštitnog područja NZ zamijećeni su baloni koji su kidali žičane vodove ili izazivali požare. Takve pojave dojavljivale su oružničke postaje ili seoske općine.¹⁶

Nadzorništvo NZ za grad i kotar Brod n/Savi sastavilo je za gradsko poglavarstvo prijedlog proračuna za potrebe zaštite od napada iz zraka na Slavonski i Bosanski Brod za 1943. i 1944. Proračun za 1943. je predviđao preinaku podruma u skloništa u zgradi Gradskog poglavarstva za 85 osoba, u Podružnici za osiguranje radnika za 110 osoba, u zgradi u Rakovčevoj ulici¹⁷ broj 8 za 178 osoba, te u zgradi Općinskog poglavarstva u Bosanskom Brodu za 50 osoba. Planirana je i gradnja javnih poluukopanih zaklona u dvorištu Gradskog poglavarstva, na Trumbićevom trgu¹⁸ i u Kumičićevoj ulici, te nadzemnih zaklona na Filipovićevo trgu.¹⁹ Podizanje nadzemnih zaklona planirano je i u Bosanskom Brodu.

S obzirom da Slavonski Brod nije imao javni vodovod pokazala se potreba izgradnje hidranata, sa sjeverne strane željezničke pruge, s priključkom na željeznički vodovod. U slučaju požara u sjevernom dijelu grada voda se dopremala cisternama od pumpe na savskoj obali, pa preko željezničke pruge, na kojoj se nerijetko dugo čekalo na prijelaz ili su se upotrebljavali okolni bunari. Predviđena je i nabava još dviju sirena za oglašavanje uzbune, te brojne druge oprema za zdravstvenu, veterinarsku, vatrogasnu, kemijsku, prehrambenu, te tehničko-građevinsku službu.

Naredne godine stavke za financiranje uglavnom ostaju iste, a raspodjela sredstava kao i prethodne godine, u omjeru 75% za Slavonski Brod i 25% za Bosanski Brod. S obzirom na velike rashode koji su ovim proračunima planirani, nadzornik NZ za grad i kotar Brod n/Savi ing. Dragutin Antolković, tražio je da osim lokalnih vlasti i država izdvoji svoj doprinos. To se ostvarilo 1944., kada je gradsko poglavarstvo Slavanskog Brodu dobilo obavijest Saveza gradova NDH da je Ministarstvo državne riznice odobrilo određenu svotu novca i za izgradnju i uređenje skloništa u poglavarstvu grada Slavanskog Broda.²⁰

Zapovjedništvo II. Zbornog zaštitnog područja obavijestilo je nadzorništvo NZ u Slavanskom Brodu da je preko Predsjedništva vlade i Državne riznice namaknulo sredstva za izgradnju javnih skloništa i preuređenje podrumskih prostorija za pojedine gradove koji su bili pod nadležnošću ovog Zapovjedništva, kao što su Slavonski Brod, Zemun, Vinkovci, Banja Luka,

¹⁶ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, Nadzorništvo Narodne zaštite za grad i kotar Brod n/S., Taj 48/43.

¹⁷ Danas ulica Andrije Štampara.

¹⁸ Danas Trg Josipa Godlara.

¹⁹ Vjerojatno se radi o ulici Ivana Filipovića koja se nalazila gdje i danas.

²⁰ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137/152., Nadzorništvo Narodne zaštite za grad i kotar Brod n/S., Taj. 48/43; DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137/152., Gradsko poglavarstvo u Brodu na Savi, br. 5387/44.

Osijek, Vukovar, Ruma, Petrovaradin, Tuzla, Požega, Virovitica, Hrvatska Mitrovica, Brčko i Hrvatski Karlovci.²¹

Planirala se i izgradnja skloništa za putnike na željezničkom kolodvoru u Slavenskom Brodu, a zapovjedništvo grada provodilo je i mjere opreza puštajući vojnike na kolodvor neposredno prije odlaska vlaka.²²

Nadzorništvo NZ održavalo je tečaj i predavanja, za nadzornike kućnih samozaštita, o ustrojbi NZ i samozaštite, kemijskoj službi, pružanju prve pomoći, a organizirane su i vatrogasne vježbe. Predavanja i vježbe su se održavale u kinu "Jadran", školskoj poliklinici i u dvorištu Gradskog poglavarstva. U Bosanskom Brodu predavanja i vježbe su se održavale u "Hrvatskom domu" i ispred vatrogasnog spremišta. Svatko pozvan morao se odazvati tečajevima, predavanjima i vježbama.²³

Nadzorništvo NZ Broda n/Savi upozorilo je 28. svibnja 1943. stanovništvo da se ne pridržava mjera zamračivanja (po ljetnom vremenu od 21.30 do 4.30 sati), odnosno da ne čiste tavane, ne nabavljaju sredstava za gašenje požara, te se nedovoljno zalažu oko izgradnje zaklona i skloništa. Preporučalo se, prema iskustvu drugih gradova, skidanje unutarnjih prozora za vrijeme toplijeg vremena, kako bi ostali u pričuvi, jer su prozorska okna bila najosjetljiviji dio zgrada i brzo pucala kod zračnog napada. Za prekršitelje propisa NZ bila je predviđena novčana kazna ili zatvor, kao i javno objavljivanje imena prekršitelja. Kontrolne ophodnje izvodili su pripadnici NZ.²⁴

Prvo isprobavanje sirena za davanje znaka uzbune u Slavenskom i Bosanskom Brodu izvedeno je 10. srpnja 1943. u podne. Oglas koji je tim povodom tiskan i izvješten po gradu upozoravao je građane da će se i u buduće svake subote isprobavati sirene bez posebne najave, te da se prilikom ovakvih provjera neće izvoditi nikakve vježbe NZ, što je značilo da se za to vrijeme može odvijati redoviti život grada.²⁵

Nakon iskustva zračnih napada na grad tijekom 1944., nadzorništvo NZ je naredilo da se na znak sirene za uzbunu mora zaustaviti promet, a

²¹ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., Taj 95/43.

²² DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, fasc. Civilna zaštita 1941. – 1945., Zapovjedništvo II. NZ područja, Taj. 73/44.

²³ *Hrvatski list* (Osijek), 2. listopada 1944., 7.

²⁴ *Hrvatski list*, 1. lipnja 1943., 7.; DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, fasc. Civilna zaštita 1941.–1945., Nadzorništvo NZ grada i kotara Brod n/Savi, br. 395/43; DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, fasc. Civilna zaštita 1941.–1945., Zapovjedništvo II. zbornog područja, Odjel Narodne zaštite, br. 4846/43; DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, fasc. Civilna zaštita 1941-1945., Nadzorništvo NZ za grad i kotar Brod n/S., br. 1311/43; *Hrvatski list*, 27. siječanj 1944., 6.; *Hrvatski list*, 14. svibanj 1944., 6.

²⁵ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, Nadzorništva narodne zaštite za grad i kotar Brod na Savi, Oglas (plakat), br. 591-43.

pješaci potražiti zaklon. Tek kada se oglasi prestanak opasnosti promet se mogao nastaviti.²⁶

3. Zračni napadi na Slavonski i Bosanski Brod

Početkom mjeseca travanja 1944. započeo je dugi niz napada koje je savezničko zrakoplovstvo izvelo na Slavonski i Bosanski Brod. Napadi su izvedeni 2. i 3. travnja.²⁷

U Slavonskom Brodu tijekom ovih napada nanesena je velika materijalna šteta na zgradama u Berislavićevoj,²⁸ Mažuranićevoj, Trenkovej²⁹ i Kurelčevoj, te u ulici Vatroslava Lisinskog i Hrvatskog domobrana.³⁰ Izravan pogodak zadobile su brojne ustanove kao što su zgrada Sekcije za održavanje pruge Hrvatske državne željeznice u Krešimirovoj ulici, zgrada Državne željeznice, poznata kao bivša mađarska škola,³¹ paromlin "Zvijezda", hotel "Jankomir", bivši hotel "Zagreb" i brojne druge. Požar koji je buknuo u zgradi Sekcije za održavanje pruga vatrogasci su neumorno gasili jedanaest sati. U neposrednoj blizini nalazilo se i sklonište na koje su pale 3 bombe, ali je ono opravdalo svoju svrhu i spasilo život 50 osoba koje su tamo potražile zaklon. U ovom napadu oko 48 bombi je bačeno na željezničku prugu i prateću infrastrukturu. Oštećeni su kolosijeci, skretnice, vodovod, električna mreža, telefonski vodovi, kao i pomoćne zgrade željezničke postaje. Željezničarska samozaštita je odmah prionula na popravak pruge i pri tom su im pomoć pružali brojni željezničarski radnici sakupljeni s područja od Nove Gradiške do Donjih Andrijevac. Smrtno stradalih među djelatnicima željeznice nije bilo, ali je bilo ranjenih, kao i onih kojima je nanesena materijalna šteta na privatnoj imovini.³²

Zakupnik restorana na željezničkoj postaji u Slavonskom Brodu, Ivan Šimunović, dao je, u novcu i svinjskoj masti, pomoć za stradale željezničare i njihove obitelji.³³

²⁶ *Hrvatski list*, 9. listopada 1944., 13.

²⁷ Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 83.; *Hrvatski narod*, 5. travanj 1944., 1.

²⁸ Danas ulica Matije Gupca.

²⁹ Danas ulica Augusta Cesarca.

³⁰ Danas ulica Mile Budaka.

³¹ Zgrada tzv. "Mađarske škole" iz 1890., nalazila se kod željezničkog kolodvora, a nakon propasti Austro-Ugarske u zgradi je smještena željeznička sekcija u kojoj su uređeni i stanovi za službenike željeznice. Zgrada, građena u "mađarskom stilu", srušena je u bombardiranju. Usp. Zvonimir Toldi, *Brod na Savi. Dva zlatna doba* (Slavonski Brod, 1991.), 215.

³² DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo narodne zaštite za grad i kotar Brod n/S., Taj 100/44; DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Izvješće Antuna Barišića, rojnika I. Vatrogasnog voda nadzorništva narodne zaštite Slavonski Brod, od 14. travnja 1944; Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HDA), MUP NDH, inv. br. 9009.; DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 134/149, Položajni nacrt željezničke postaje Slavonski Brod s ucrtanim kraterima bombi za vrijeme bombardiranja.

³³ *Hrvatski list*, 9. svibanj 1944., 6.

Na područje pilane "Slaveks" palo je 8 bombi koje su nanijele materijalnu štetu na skladištima i industrijskom kolosijeku. Od zaposlenika nitko nije stradao, dok su 3 njemačka vojnika stradala u barakama koje su bile u blizini skladišta.³⁴

Na brodsku "Ljuštionu" pale su tri bombe i oštetile zgrade skladišta, strojarnice, mlina i druge.³⁵

U napadu je oštećen i nasip Slavonski Brod-Kobaš što je predstavljalo prijetnju od poplave na Jelas polju. Stoga su žitelji općine Brodski Varoš s konjskim zapregama i lopatama, 7. i 8. travnja, radili na popravku nasipa i taj im je rad priznat kao izvanredna služba u vojnim postrojbama.³⁶

Na Bosanski Brod palo je, 2. travnja, oko 80 bombi i to najvećim dijelom na željezničku postaju i njena postrojenja. Uništeno je osamdeset vagona, a u jednom se nalazilo streljivo, te je vagon "odletio u zrak".³⁷ U gradu je potpuno srušeno 8 kuća, teško je oštećeno 17, dok je 14 kuća lakše oštećeno. Na brojnim drugim zgradama popucala su prozorska stakla i polupani crjepovi. Poginulo je 27 osoba, od toga 10 stanovnika grada, dok su ostale žrtve bili putnici koji su se zatekli na željezničkoj postaji. Poginule osobe su prenijeli pripadnici NZ u mrtvačnicu u Slavonski Brod, a potom su pokopani. Žrtava je bilo i među pripadnicima hrvatske i njemačke vojske. U napadu su ranjene 4 osobe kojima je pružena pomoć u Državnoj bolnici u Slavenskom Brodu. Na polja pored Bosanskog Broda, tzv. "Grede", palo je oko 130 bombi, dok je na područje obližnjeg sela Kričanovo palo oko 120 bombi. Oštećeno je nekoliko kuća, a ubijen je jedan vol i nekoliko ovaca. Ljudskih žrtava i veće materijalne štete nije bilo jer su bombe pale po polju.³⁸

Sljedećeg dana, 3. travnja, ponovljeni su napadi. Na željeznicu i njena postrojenja u Bosanskom Brodu, palo je 68 bombi, kao i na polja u blizini željezničke ložionice. Dio bombi pao je i u rijeku Savu. Osim materijalne štete nanosene željezničkim postrojenjima, srušeno je i 13 kuća, a 18 ih je teško oštećeno. Poginulo je 45 osoba, od toga manji dio je bio stanovništvo grada, dok su većinom stradali putnici koji su otpremljeni u mrtvačnicu u Slavonski Brod gdje su i pokopani. Isprave i novac pronađeni kod tih osoba pohranjivani su u općinsko poglavarstvo u Bosanskom Brodu. U bolnicu u

³⁴ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137/152, Nadzorništvo narodne zaštite za grad i kotar Brod n/S., br. 866/44. Na planu "Slaveksa", s ucrtanim pogodcima, piše da je na taj pogon u napadu 3. travnja 1944. palo 60 bombi. Taj plan netočno nosi naziv "Plan grada Broda s ucrtanim pogodcima bombi tijekom bombardiranja 1944.-45." Plan se nalazi u: DASB, Okružni narodni odbor Slavonski Brod, kut. inv. br. 45, Plan grada Broda s ucrtanim pogodcima bombi tijekom bombardiranja 1944.-45.

³⁵ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., br. 877/44.

³⁶ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S br. 820/44.

³⁷ HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. 94/44. (3. travanj 1944.).

³⁸ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo NZ za grad i kotar Brod n/Savi, br. 871/44.

Slavonski Brod upućeno je 50 ranjenih osoba. U pružanju pomoći stanovništvu istaknuli su se pripadnici 3. voda NZ iz Bosanskog Broda, koji su vrlo savjesno i požrtvovno radili na otkapanju ruševina, prenošenju mrtvih tijela i ranjenih, a u pomoć su im pritekli i pripadnici NZ iz Slavonskog Broda i voj-ska.³⁹

U bombardiranjima 2. i 3. travnja, u oba grada, stradale su i domaće životinje koje su u tim vremenima bile važan izvor hrane za stanovništvo grada.

Osječki *Hrvatski list* obavio je vijest da je prilikom ovih napada na Slavonski i Bosanski Brod poginulo 83 ljudi, oko 200 ih je ranjeno, od toga 50 teško.⁴⁰

Ponovni napad na Bosanski Brod izveden je 10. travnja 1944.⁴¹

Dana 13. travnja 35 bombardera izbacilo je na područje Slavonskog Broda, oko 400 bombi, a među bačenim bombama bilo je nekoliko i onih od 1.000 kilograma. Na područje željezničke postaje pale su 93 bombe. Protuzračna obrana oborila je dva zrakoplova koja su pala na područje Brodskog brda.⁴² Veliki požar koji se izbio na području željezničke postaje razbuktao se na vagonima i gašen je iduća dva dana. Kako se zbog opasnosti ponovnih zračnih napada nije moglo raditi preko dana, tinjajući požari na željeznici gašeni su preko noći jer su svojom svjetlošću mogli izazvati ponovne napade zrakoplova. Pri gašenju požara pokazali su se brojni problemi većinom vezani uz dotrajalost opreme, primjerice cijevi za dovod vode nisu mogle izdržati jaki pritisak dotoka vode i slično. Opskrba vodom također nije bilo pravilno riješena pa su vatrogasci tražili zabranu upotrebe vode za druge svrhe u trenutku punjenja vatrogasnih cisterni, kao i dopuštenje za punjenje vodotornja preko noći.⁴³

Do 15. travnja pronađene su 42 poginule osobe, od kojih 32 njemačka vojnika i više teško ranjenih.⁴⁴ U ovom napadu stradalo je više civila na Glogovačkom kanalu.⁴⁵

³⁹ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo NZ za grad i kotar Brod n/Savi, br. 871/44; *Hrvatski narod*, 7. travanj 1944., 2.

⁴⁰ *Hrvatski list*, 6. travanj 1944., 2. U navedenoj vijesti kao nadnevak bombardiranja stoji 4. travnja 1944. što se vjerojatno ipak odnosi na bombardiranja 2. i 3. travnja 1944. Dnevno izvješće oružanih snaga navodi da je u bombardiranjima Slavonskog i Bosanskog Broda, 3. i 4. travnja 1944., bilo 3 mrtvih i oko 200 ranjenih, od toga 50 teško. HDA, MINORS NDH, Glavno stožer, Dnevno izvješće Ia br. 96/44. (5. travanj 1944.).

⁴¹ Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 84.

⁴² HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. 105/44. (14. travanj 1944.).

⁴³ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., 906/44.

⁴⁴ HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. 106/44. (15. travanj 1944.).

⁴⁵ HDA, 1491. OZN-a za Hrvatsku, sig. 2.26.

Oštećenja je zadobila i brodska "Ljuštiona" na kojoj su još uvijek trajali popravci od prethodnih napada.⁴⁶

Poslije ovog napada Nadzorništvo NZ grada i kotara Brod n/Savi tražilo je od župske redarstvene oblasti da osigura u zgradi redarstva sklonište za službeno osoblje i zatočenike, a ukoliko nema takvih mogućnosti preporuča se da se zatvorenici upute u neko obližnje mjesto kojem ne prijete zračni napadi.⁴⁷

Partizansko glasilo *Ratna kronika* objavila je, 15. travnja, na naslovnici da saveznički bombarderi u svrhu pomaganja NOV-e dolijeću iz baza u Italiji i "udaraju" na neprijateljske prometnice i proizvodnju. U članku se navodi da su "Leteće tvrđave" izvele napad na "teretnu stanicu" u Slavenskom Brodu.⁴⁸

Prema izvješću OZN-e slika Slavenskog Broda poslije ovoga napada bila je takva da je znatan dio stanovništvo iz osjećaja "panike" prešao u "apatiju" i već u jutarnjim satima odlazio na Poloj, ribnjak ili Jelas, a navečer se stanovništvo vraćalo u grad. Povjerenica OZN-e opisala je dvojaki utjecaj savezničkih napada na Slavenski Brod riječima da se dio stanovništva "samo sažalijeva" i bježi pred zrakoplovima, dok su kod drugih napadi potaknuli "svijest" da treba nešto poduzeti "u borbi protiv fašizma", te da je taj dio stanovništva jedini izlaz vidio u "šumi", jer je to "logičnije i pametnije".⁴⁹

Partizanska "propaganda" koristila je saveznička bombardiranja Slavenskog Broda za pridobivanje ljudi u svoje redove. U jednom partizanskom letku, između ostalog, piše: "*Grad Brod ima vrlo važan vojnički značaj i radi toga je izvrnut napadajima iz zraka. I ako su vojnički objekti jedini i glavni cilj savezničkog zrakoplovstva nije moguće izbjeći nevine žrtve među civilnim stanovništvom, jer svaka bomba ne pogađa cilj. Došao je čas da napustite uporišta. Maršal Tito nekoliko puta je opomenuo građanstvo naših gradova, da napuštaju uporišta, tvornice, željezničke pruge, kako bi se izbjegle nepotrebne žrtve. Bombardiranje Broda će se pojačati i bit će razoren svaki vojni objekt, svaka pruga, svaka tvornica i svaka zgrada u kojoj se bude zadržavala nama neprijateljska vojska. Dokle ćete podnositi strah, skrivati se po žitu i panično bježati na znak uzbune na čelu sa ustaškim glavešinama u automobilima [...].*"⁵⁰

⁴⁶ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., 949/44.

⁴⁷ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., 890/44; DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 134/149, Položajni nacrt željezničke postaje Slavenski Brod s ucertanim kraterima bombi za vrijeme bombardiranja.

⁴⁸ *Ratna kronika*, izdanje *Slobodne Dalmacije*, br. 6, 15. travanj 1944., 1., Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, Zbirka Vis, inv. br. 124.

⁴⁹ HDA, 1491. OZN-a za Hrvatsku, sig. 2.26.

⁵⁰ Ivan Jelić, "Prilike u Brodu 1941.-1945., godine", u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavenskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvoga pisanog spomena imena Brod* (Slavenski Brod, 2000.), 293., bilj. 38.

Psihološki učinak nesigurnosti stanovništva još je više potican neprimjerenim ponašanjem njemačke vojske tijekom bombardiranja. Na to je upozorio i gradonačelnik Slavenskog Broda Josip Koprivčević u zimu i proljeće 1945.⁵¹

Osječki *Hrvatski list* objavio je vijest da se u travnju 1944. sjeverno od Slavenskog Broda srušio jedan zrakoplov.⁵²

U Slavenskom Brodu gradonačelnik Josip Koprivčević imenovao je odbor za dodjelu pomoći stradalom stanovništvu u bombardiranjima. Odbor je održao u svibnju 1944. sjednicu na kojoj se pristupilo rješavanju molbi i podjeli pomoći postradalima. Prilozi za postradale prikupljali su se u trgovini Stjepana Tomašića.⁵³

U noći 10. na 11. lipnja zrakoplovi su napali rafineriju "Standard" u Bosanskom Brodu. Požari su gašeni nekoliko dana, a uništenje spremnika i samih postrojenja dovelo je u pitanje daljnji rad rafinerije.⁵⁴

Kako su u ovom napadu pogođeni samo vojni ciljevi, OZN-a je procijenila da stanovništvo napad nije smatralo "terorističkim", nego su njime bili "zadivljeni".⁵⁵

U bombardiranju 27. lipnja u prvom naletu oko 120 savezničkih zrakoplova, a u drugom oko 60, izbacilo je oko 4000 bombi na Slavenski i Bosanski Brod. U Slavenskom Brodu poginulo je 363, a ranjeno 320 osoba.⁵⁶ Bilo je i slučajeva da su poginule cijele obitelji.

Bombe su pale na Osječku cestu, u potok Glogovicu, naselje Mali Pariz, Tvornicu vagona, željeznički kolodvor, paromlin "Zvijezda" i drugdje. Izbili su veliki požari. Danima su iskapane jame na brodskom groblju gdje su pokapana mrtva tijela, a neka od njih nisu bila "u komadu". Nije bilo lijesova za sve nego su umatani u papir i onda ukapani. Oko 50–60 neidentificiranih tijela ležalo je iza židovskog groblja šireći neugodan smrad. Nakon nekog vremena sahranjeni su u zajedničku grobnicu, a prije ukopa trupla su dezinficirana vapnom. Sahrane su trajale od jutra do mraka, i bile su često prekidane uzbunama i preletima zrakoplova.⁵⁷

⁵¹ Jelić, "Prilike u Brodu 1941.-1945., godine", 293., bilj. 39.

⁵² *Hrvatski list*, 16. travanj 1944., 2.

⁵³ *Hrvatski list*, 1. lipanj 1944., 6.

⁵⁴ HDA, Glavno nadzorništvo rizničke straže Nezavisne Države Hrvatske (GNRS NDH), kut. 35, 6725/44.

⁵⁵ HDA, 1491. OZN-a za Hrvatsku, sig. 2.26.

⁵⁶ Slavica Hrečkovski, *Slavenski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, (Slavenski Brod, 1982.), 332., bilj. 371., 333.; HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br.180/44. (28. lipnja 1944.).

⁵⁷ Pismo Ante Benčevića od 11. srpnja 1944., pisano u Brodu na Savi, na pustari. Izvorno pismo nalazi se u vlasništvu Stribora Schwendemanna u Slavenskom Brodu.

Osječki *Hrvatski list* objavio je vijest o napadu na oba grada, te da su ovakvim napadom bili iznenađeni i oni građani koji su mislili da anglo-američki zrakoplovcu "nisu toliki razbojnici".⁵⁸ O ovom napadu izvijestilo je, na naslovnici, i splitsko *Novo doba*. Članak navodi da je jedna bolnica dobila 48 izravnih pogodaka, a obližnje zgrade su "srušene sa zemljom", te da je srušena jedna radnička četvrt.⁵⁹ Upravitelj Privremene epidemijske bolnice, dr. Milenko Kajganović, izvijestio je gradsko poglavarstvo da je srušena susjedna kuća do bolnice, te je tako bolnica ostala "neograđena" s te strane, pa je tražio da se ruševine raščiste i da se što skorije podigne zid prema bolnici.⁶⁰

Nakon ovoga napada brojno stanovništvo Slavenskog Broda samoinicijativno počinje iseljavati u obližnja sela i Brodsko brdo. Okolno seosko stanovništvo pružilo je utočište izbjeglim Brođanima, te su konjskim zapregama dolazili u grad po stradale ljude i njihovu imovinu. Prvo su iz grada odlazila djeca, starci, bolesnici i žene. Pravo napuštanja grada imale su samo osobe koje zaposlenjem nisu bile vezane za grad. Panika koja je sve više ovladavala građanstvom uzrokovala je napuštanje stanova i kuća, bez pokušaja da se osigura ili zaštititi imovinu. Bilo je slučajeva da su postrojbe NZ uspjele ispod ruševina spasiti neke vrijedne predmete s kućnih zgarišta, ali ih nisu imali kome predati jer su cijele obitelji napuštale grad.⁶¹

U nedjelju, 2. srpnja 1944., Slavonski Brod ponovno je bombardiran. Brojne kuće u gradu srušene su ili oštećene. Krateri od bombi "zjapili" su na Korzu, u "Širokoj"⁶² i drugim ulicama. U ovom napadu srušena je i Prva hrvatska štedionica u kojoj se nalazilo njemačko vojno zapovjedništvo.⁶³

O napadu na Slavonski Brod 27. lipnja i 2. srpnja 1944. vrlo emotivno i živopisno svjedoči pismo od 11. srpnja 1944., vlasnika brodske "Ljuštione", Ante Benčevića, svojoj sestri i njenom mužu: "*Prošao sam kroz bombardirane četvrti i tu su se redale strahovite slike strave, pustošenja i tragedije. [...] Djeca bez roditelja i ikoga-zaštita ih zakapa- djete skače u grob za roditeljima. [...] Brod je postao grad smrti i prestrašenih sjena. [...] Žao mi je samo što nam je ukraden sandučić sa peharima od krštenja naše djece [...]. Dakle onaj koji je tražio utočište u našem skloništu i u našoj kući za zahvalu*

⁵⁸ *Hrvatski list*, 10. kolovoz, 1944., 6.

⁵⁹ *Novo doba* (Split), 30. lipanj 1944., 1.

⁶⁰ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, fasc. Statistika, Privremena epidemijska bolnica Brod n/S., br. 400/44.

⁶¹ *Naša zaštita* (Zagreb), 10. kolovoz 1944., 3.

⁶² Ulica Petra Krešimira IV. Ova ulica od 18. stoljeća naziva se "Široka" (Breite Strasse) i tako su je Brođani nazivali i kada je nosila ime Franje Josipa, dr. Ante Trumbića, Kralja Aleksandra, Ante Pavelića, Omladinska, a tako je nazivaju i danas.

⁶³ Pismo Ante Benčevića od 11. srpnja 1944., pisano u Brodu na Savi, na pustari. Izvorno pismo nalazi se u vlasništvu Stribora Schwendemanna u Slavenskom Brodu; Toldi, *Brod na Savi*, 139.

je ukrao ovaj sandučić – jedna aktuelna ilustracija podivljalosti i pokvarenosti današnjih ljudi.»⁶⁴

Rafinerija “Standard” u Bosanskom Brodu, iznova je napadnuta 3. srpnja 1944. Pogođene su radionice, zgrada za stanovanje službenika uprave tvornice i tvornička pisarna.⁶⁵

Nekoliko dana kasnije, 8. srpnja, u 23.30 sati ponovno je napadnuta rafinerija. Poginula su 3 civila, a počinjena je materijalna šteta.⁶⁶

Dana 14. srpnja u 22.30 sati izveden je ponovni zračni napad na Bosanski Brod, u kojem su poginule 4 osobe, 2 su ranjene, a bilo je materijalne štete.⁶⁷

Dana 20. srpnja 1944. izveden je napad na oba Broda. Ovoga puta oko 17 bombi težine 250 i 500 kilograma palo je oko zgrade povjereništva financijalne i rizničke straže u Slavonskom Brodu. Nitko od službenika nije smrtno stradao, a među civilima bilo je 12 mrtvih i 4 ranjenih. Zbog brojnih i učestalih napada i zračnih uzbuna redoviti rad financijalne i rizničke straže nije bio moguć jer su službenici “bježali kao izbezumljeni”.⁶⁸

Župsko povjereništvo radničkog saveza iz Nove Gradiške sakupilo je novčanu pomoć za brodske radnike i njihove obitelji koji su stradali u savezničkim napadima.⁶⁹

Već tijekom kolovoza 1944. Slavonski Brod opisivan je kao “grad ruševina”, a još su slijedila brojna saveznička bombardiranja.⁷⁰

Tijekom napada na Slavonski Brod 30. srpnja Državna bolnica zadobila je nekoliko izravnih pogodaka koji su oštetili pojedine bolničke paviljone i bolničku ljekarnu.⁷¹

Skupina od 27 zrakoplova izbacila je, 9. kolovoza 1944., oko podneva, stotinjak bombi od 230 kilograma na Bosanski Brod. Bombe su pale i na rafineriju gdje je oštećeno nekoliko bačvi benzina. Prema tadašnjim izvješćima

⁶⁴ Pismo Ante Benčevića od 11. srpnja 1944., pisano u Brodu na Savi, na pustari. Izvorno pismo nalazi se u vlasništvu Stribora Schwendemanna u Slavonskom Brodu.

⁶⁵ HDA, GNRS NDH, kut. 36, 8419/44.

⁶⁶ HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. 192/44. (10. srpanj 1944.); HDA, MINORS NDH, Dnevno izvješće Ia br. 197/44. (15. lipnja 1944.).

⁶⁷ HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. 192/44. (10. srpanj 1944.); HDA, MINORS NDH, Dnevno izvješće Ia br. 197/44. (15. lipnja 1944.).

⁶⁸ HDA, GNRS NDH, kut. 6, Taj 71/44. U navedenom dokumentu piše pogrešno da je 30. srpnja izveden deveti napad na Brod, no, deveti napad je izveden 20. srpnja 1944.

⁶⁹ *Hrvatski list*, 5. rujna 1944., 5.

⁷⁰ HDA, 1491. OZN-a za Hrvatsku, sig. 2.26.

⁷¹ Slavica Hrečkovski, “Rad zdravstvene službe za vrijeme okupacije 1941-1945.”, u: *Razvoj zdravstva na području općine Slavonski Brod* (Slavonski Brod, 1975.), 112.

ovaj napad računao se kao deseti na grad i četvrti na rafineriju.⁷² Ljudskih žrtava nije bilo, a prouzročena je manja materijalna šteta.⁷³

Početkom rujna 1944. *Slobodna Dalmacija* donosi vijest da je 500 savezničkih bombardera nad Jugoslavijom sa zadaćom gađanja važnih željezničkih čvorišta, pa tako i željezničke postaje i pratećih postrojenja u Slavanskom Brodu.⁷⁴

Dana 8. rujna 1944. u jutarnjim satima oko 120 zrakoplova bombardiralo je oba Broda u tri vala. Pogođen je i jače oštećen željeznički most, željezničke postaje u oba grada i vojarnje, te središte Slavenskog Broda. Počinjena je znatna materijalna šteta.⁷⁵

Dana 21. rujna 1944. oko 13 sati 28 zrakoplova bombardiralo je Slavonski Brod. Pogođena je željeznička postaja, tvornica vagona, vojarna u tvrđavi i samo središte grada.⁷⁶

Krajem 1944. zabranjeno je izbjeglicama i svim drugim putnicima paliti vatru u blizini željezničkih postaja u oba Broda jer je to moglo privući pozornost zrakoplova, te su stoga ta područja nadgledali redarstvo i oružništvo.⁷⁷

Tijekom 1945. nastavljeni su napadi iz zraka na oba Broda.

Prvi napad 1945. izveden je 19. siječnja, kada je oko 700 "Letećih tvrđava" i "Liberatora", u 58 valova, a u trajanju od 130 minuta, izvelo napade na Slavonski i Bosanski Brod. Vrijeme je bilo maglovito i bombe su bacane s visine od oko 6.000 metara. Na Slavonski Brod 1.500 zrakoplova izbacilo je 7.000 bombi od 50 do 500 kilograma, od toga je 5% bilo tempiranih, dok je na Bosanski Brod palo 1.050 bombi od 50 do kilograma, a oko 50 bombi bilo je tempirano. Sljedećih dana one su se aktivirale, te prouzročile daljnje ljudske žrtve i materijalnu štetu. Na Brodski Varoš bačeno je 450 bombi.⁷⁸

⁷² HDA, GNRS NDH, kut. 37, 8780/44.; Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 84., navodi napad 9. kolovoza 1944. na Bosanski Brod kao osmi napad na grad.

⁷³ HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće br. Ia br. 223/44. (10. kolovoz 1944.); *Naša zaštita*, 1. rujna 1944., 15.

⁷⁴ *Slobodna Dalmacija*, 8. rujna 1944., 2.

⁷⁵ HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. 253/44. (9. rujna 1944.).

⁷⁶ HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. 266/44. (22. rujna 1944.).

⁷⁷ DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 136/151, fasc. Civilna zaštita 1941. – 1945., Nadzorništvo Narodne zaštite Brod n/S., Taj. 417/44.

⁷⁸ DASB, fond Centar za povijest Slavonije i Baranje (CSB), kut. br. 164, reg. 19-2/1/7, Izvješće nadzorništva Narodne zaštite za grad i kotar Brod n/S o bombardiranju Broda na Savi i Bosanskog Broda 19. I. 1945., Taj. 21/45; Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 84; Rem, *Tragom prošlosti Broda*, 75.; Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941 – 1945.*, 332., bilj. 371., navodi da je u napadu 19. siječnja palo oko 1.050 bombi težine od 100 do 500 kilograma, što je podatak koji se odnosi samo na Bosanski Brod.

Miroslav Bognar, tada devetogodišnji dječak, čija je obitelj živjela u Slavanskom Brodu, sjeća se napada 19. siječnja 1945: “*Jutro je bilo maglovito i hladno, pravo zimsko. Mama je pekla kruh kada su se začule sirene za uzbunu, pa smo se sjurili u podrum. [...] Bilo je strašno. Nakon nekoliko sati strahovanja izašli smo na ulicu, odnosno van, jer moje ulice više nije bilo – sve je bilo srušeno.*”⁷⁹

Glavni ciljevi ovih napada bili su željeznički i kolni most preko Save, željezničke postaje u oba Broda, te prometnice. Na željezničku postaju u Slavanskom Brodu pala je oko 221 bomba, a teška razaranja zadesila su i željezničku postaju u Bosanskom Brodu, građenu u “maurskom stilu”, a smatranu najljepšom na jugoistoku Europe. Rafinerija nafte “Standard” i ovaj put bila je ciljem napada koji je prouzročio veliku materijalnu štetu.⁸⁰

Razoren je i most preko Save, koji je tijekom rata dva puta srušen u potpunosti, a više puta oštećen.⁸¹

U napadu je srušena i ustava na potoku Mrsunji što je značilo da bi za kišnoga vremena moglo poplaviti Jelas polje, okolna sela i putove.⁸²

U Slavanskom Brodu pogođen je i zatvor u Starčevićевой ulici, u zgradi nekadašnje trivijalne škole iz 1810.⁸³ Tamo je poginuo, kao zatvorenik, Nikola Petrić, povjerenik Hrvatske Državne Vlade pri II. Zbornom području u Brodu, koji je uhićen radi povezanosti s partizanima.⁸⁴

Na pružanju pomoći postradalima, odvozu i ukopu mrtvih, radila je Narodna zaštita. Oko 1.500 ljudi, pripadnika domobranskih radnih bojni, njemačkih vojnika, zarobljenika, civilnog pučanstva, 50 konjskih zaprega iz okolnih sela, te pripadnici NZ radili su na popravku šteta na željezničkim postajama i cestama. U ovom napadu u Slavanskom Brodu poginulo je 126 osoba u zatvoru, 68 civilnih osoba u gradu i na kolodvoru, 12 domobrana, 180 njemačkih vojnika, 1 nedićevac, a za još 9 osoba se sumnjalo, da su raznesene bombama, te da im se zbog toga ne mogu naći tijela.⁸⁵

U ostavštini broskog odvjetnika Radovana Golubića naknadno je pronađen popis prema kojemu je u zatvoru, koji se nalazio preko puta crkve sv.

⁷⁹ Nacional (Zagreb), 27. siječanj 2004., 50., 51.

⁸⁰ Glas Slavonije, 23. siječanj 1945., 6.

⁸¹ Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 194 –1945.*, 332., bilj. 371; DASB, GPSB NDH, kut. inv. br.134/149, Položajni nacrt željezničke postaje Slavonski Brod s ucrtanim kraterima bombi od bombardiranja.

⁸² DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Narodna zaštita, Zapovjedništvo pričuvne NZ sati Brod, Taj. 41/45.

⁸³ Toldi, *Brod na Savi*, 138.

⁸⁴ DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Narodna zaštita, Zapovjedništvo pričuvne NZ sati Brod, Taj. 41/45.

⁸⁵ DASB, CSB, kut. br. 164, reg. 19-2/1/7, Izvješće nadzorništva Narodne zaštite za grad i kotar Brod n/S o bombardiranju Broda na Savi i Bosanskog Broda 19. I. 1945., Taj. 21/45.

Trojstva, poginuo 131 zatvorenik. Od toga 58 osoba je identificirano, za 73 osobe se ne zna identitet, dok je 25 preživjelo.⁸⁶

U literaturi, o ukupnim žrtvama ovoga napada, pojavljuju se različite brojke, od 250 poginulih i 69 ranjenih, većinom civila i zatvorenika Župskog redarstva,⁸⁷ te broj od 396 ukupno poginulih.⁸⁸

Glas Slavonije iz toga vremena objavio je da je u ovom napadu pogođena vojarna unutar brodske tvrđave, tvornica vagona i željeznička postaja na kojoj su bila tri transporta s vojnicima, te da je ubijeno preko 1.000 vojnika.⁸⁹

U oba grada vrlo su često stradavali i ljudi na proputovanju što potvrđuje i primjer jednog stražara rizničke straže iz Visokog, koji je poginuo na putu u matični razdjel, te je pokopan na brodskom groblju.⁹⁰

Oko 80 obitelji ostalo je bez krova nad glavom. U gradu su 154 zgrade potpuno srušene, 95 ih je teško oštećeno, a 79 lakše.⁹¹

Protuzračna obrana srušila je dva saveznička zrakoplova koji su pali kod Sibirja i Rastušja.⁹²

U Brodskom Varošu jedan je seljak poginuo, a oko 15 obitelji ostalo je bez krova nad glavom. Srušene su 32 zgrade, a 24 ih je oštećeno.⁹³

U Bosanskom Brodu poginulo je 19 civilnih osoba, 14 nedićevaca, dok je 8 civila i 22 nedićevca ranjeno. Broj poginulih i ranjenih pripadnika domobranstva i njemačke vojske nije utvrđen. Oko 30 obitelji ostalo je bez krova nad glavom. U Bosanskom Brodu 68 zgrada potpuno je srušeno, 50 teško oštećeno, a 75 lakše.⁹⁴

Dana 5. travnja u 11.03 sati šest "Mustanga" izvelo je napad na kolni most preko Save. Most je ostao neoštećen. U potpunost su srušene 2 zgrade, djelomično su srušene 3, teško je oštećeno 7, a lakše 12 zgrada. U napadu je poginuo 1 njemački vojnik. Prilikom ovoga napada 1 bomba pala je na polje

⁸⁶ *Novi brodski list* (Slavonski Brod), 16. veljača 1995., 7.

⁸⁷ Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941 – 1945.*, 333.

⁸⁸ Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 84.; Rem, *Tragom prošlosti Broda*, 75.; Mirko Marković, *Brod. Kulturno – povijesna monografija* (Slavonski Brod, 1994.), 269.

⁸⁹ *Glas Slavonije*, 23. siječanj 1945., 6.

⁹⁰ HDA, GNRS NDH, kut. 41, br. 998/45.

⁹¹ Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 84.; Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941 – 1945.*, 332., bilj. 371.

⁹² *Glas Slavonije*, 23. siječanj 1945., 6.

⁹³ Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 84.

⁹⁴ DASB, CSB, kut. br. 164, reg. 19-2/1/7, Izvješće nadzorništva Narodne zaštite za grad i kotar Brod n/S o bombardiranju Broda na Savi i Bosanskog Broda 19. I. 1945., Taj. 21/45.; HDA, GNRS NDH, kut. 7, Taj. 58/45; Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 84.

u blizini Brodskog Varoša. Na polju su bili ljudi koji su obrađivali zemlju, no, ljudskih žrtava nije bilo.⁹⁵

Bosanski Brod napadnut je 8. travnja u nekoliko navrata. Cilj je bila željeznička postaja, a bombe su pale po kućama i dvorištima. U tim napadima 3 bombe pale su i na slavonsku stranu.⁹⁶

* * *

Bombardiranja su od početka znatno utjecala na život u Slavonskom Brodu koji je iz dana u dan bio sve teži. Osim stanovništva i neke državne ustanove iselili su iz grada u Sibir, Oriovac i Garčin. Prvi napadi izazvali su veliku ogorčenost stanovništva jer su bombardirana radnička naselja i poginulo je brojno civilno stanovništvo. Kasnije kada su zračni napadi zahvatili i vojne ciljeve netrpeljivost stanovništva sve se više usmjerava protiv njemačke vlasti. U gradu je vladala velika oskudica hrane, pa je siromašnije stanovništvo doslovno gladovalo, a razlozi su bili u tome što su se seljaci, koji su opskrbljivali grad hranom, bojali zbog bombardiranja ići u gradu, a k tomu su ih još u toj namjeri sprječavali partizani i pripadnici NOP-a. Ovakvo stanje poticalo je odlazak civilnog stanovništva i vojnika Oružanih snaga NDH u partizane.⁹⁷

U svibnju 1945. u *Glasi Slavonije* objavljen je tekst o obnovi grada koji je od "centra razaranja postao centar obnove". Članak opisuje brojna i teška razaranja grada, ne spominjući kao uzrok saveznička bombardiranja, kojih je samo u mjesecu travnju 1945. bilo šest, nego svaljujući teret razaranja isključivo na "neprijateljsko povlačenje" tijekom kojeg je "barbarski fanatizam" uništio Bosanski, a potom i Slavonski Brod.⁹⁸

4. Bombardiranja i zračni napadi na okolicu Slavonskog Broda

Izvjешća o napadima na okolicu Slavonskog Broda većinom su odašljala, Nadzorništvo NZ grada i kotara Brod n/Savi, oružničke postaje ili dobrovoljna vatrogasna društva.

Prilikom preljetanja područja oko željezničke postaje u Donjoj Vrbi 1 oštećeni zrakoplov izbacio je, 7. kolovoza 1944., 6 bombi od oko 250 kilo-

⁹⁵ DASB, GPSBNDH, kut. inv. br. 137a/153, Dobrovoljno vatrogasno društvo Brodska Varoš, br. 14/45.; HDA, Ministarstvo skrbi za postradale krajeve NDH (MSPK NDH), kut. 7, 9509/45.

⁹⁶ Zbog oštećenja dokumenta nije moguće u cijelosti pročitati izvješća o ovim napadima. Usp. HDA, MSPK NDH, kut. 7, 9509/45.

⁹⁷ HDA, Komunistička partija, Izvještaj Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske Brod Oblasnom komitetu za Slavoniju od 9. srpnja 1944., 163/6393.

⁹⁸ *Glas Slavonije*, 20. svibanj 1945., 2.

grama. Bombe su se zarile duboko u zemlju od kojih 4 nisu eksplodirale.⁹⁹ Istog dana dva lovca napala su teretni vlak kod željezničke postaje u Slobodnici i pri tom je nanesena šteta lokomotivi i dvama vagonima. Smrtno je stradao 1 pripadnik njemačkih oružanih snaga, a 1 je ranjen.¹⁰⁰

Oružnička postaja iz Garčina izvijestila je o napadu zrakoplova, 12. kolovoza 1944., na željeznicu u Garčinu. U jutarnjim satima četiri zrakoplova bacila su 2 bombe kod skretnice, s tim da je jedna eksplodirala, a druga se zarila duboko u zemlji i nije eksplodirala. U napadu željeznička pruga nije oštećena.¹⁰¹

Istoga dana, prema izvješću oružničke postaje, napadnuto je i područje oko željezničke postaje u Donjim Andrijevcima gdje su bačene 4 bombe, od toga su 3 eksplodirale i srušile kuću i gospodarske zgrade Jakova Bana i Slavka Pustaja. Jedna neaktivirana bomba nalazi se u blizini kuće Jakova Bana. U napadu su ranjene 2 osobe.¹⁰²

Dana 7. studenog 1944. šest zrakoplova tipa "Mosquito" napali su bombama i strojničkom vatrom željezničku postaju Sibirj. U napadu se poginule 22 osobe, a 111 ih je ranjeno.¹⁰³

Idućeg dana, 8. studenog 1944. strojničkom vatrom napadnuta je željeznička postaja u Sibirju. U napadu su poginula 2 njemačka vojnika, a 4 su ranjena.¹⁰⁴

Nekoliko dana ranije, 5. studenog, pogođen je jedan lovački zrakoplov kod Sibirja, a srušio se kod Zdenaca. Zrakoplov je izgorio, a pilot se spasio iskakanjem padobranom.¹⁰⁵

U studenom 1944. partizansko glasilo *Glas Slavonije* objavio je tekst u kojem se govorio o slučaju pilota kojem se za vrijeme jednog bombardiranja Slavenskog Broda pokvario motor, te se spustio padobranom u blizini Sibirja. Jedna seljanka odvela ga je u Pleternicu gdje su se nalazili partizani.¹⁰⁶

Napada na brodsku okolicu je bilo i 1945. što potvrđuje nekoliko sačuvanih prijavaka Nadzorništvo NZ grada i kotara Brod n/S.

⁹⁹ HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće br. Ia 224/44. (11. kolovoz 1944.); DASB, GP SB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., br. 1963/44.

¹⁰⁰ DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., br. 1962/44.

¹⁰¹ DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., br. 1961/44.

¹⁰² DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., br. 1948/44.

¹⁰³ MINORS, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. br. 314/44. (9. studeni 1944.).

¹⁰⁴ MINORS, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. 315/44. (10. studeni 1944.).

¹⁰⁵ MINORS, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. 312/44. (7. studeni 1944.).

¹⁰⁶ *Glas Slavonije*, 15. studeni 1944., 4.

Napad na željezničku prugu između postaja Lužani–Malinovo i Nova Kapela, izvela su 4 zrakoplova, 8. ožujka 1945., bacivši 2 bombe. Obje su pale u blizinu mosta na Orljavi.¹⁰⁷

Ponovni napad na to područje izveden je 3. travnja 1945. kada je 5 zrakoplova bacilo 7 bombi. Oštećena je željeznička pruga i uslijed toga promet se nije mogao odvijati, a pretpostavljalo se da će popravak trajati dulje vrijeme.¹⁰⁸

Dva dana uzastopno, 24. i 25. ožujka 1945., napadnuta je željeznička postaja u Starom Petrovom Selu. Prvog dana strojničkom vatrom djelovali su zrakoplovi na teretni vlak, a idućeg dana bačeno je 8 bombi na željezničku postaju u Starom Petrovom Selu.¹⁰⁹

Selo Bučje napali su zrakoplovi 19. ožujka 1945. i pri tom je smrtno stradao župnik u Bučju.¹¹⁰ Srušena je 1 kuća, 1 štagalj je zapaljen, a oštećena je mjesna škola i župni stan. Izvještaj je podnio zapovjednik DVD Zagrade čiji su članovi sudjelovali u gašenju požara i otkopavanju ruševina u Bučju.¹¹¹ Sljedećeg dana, 20. ožujka 1945., četiri zrakoplova bacila su 7 bombi u blizinu Lužana. Bombe su oštetile prugu i usmratile pripadnika ustaške vojnice, a jednog teško ranile. Brojne kuće u Lužanima ostale su bez prozorskih stakala, dok je samo jedna kuća teško oštećena.¹¹²

Na željezničku postaju Strizivojna-Vrpolje bačene su, 16. veljače 1945., 3 bombe koje nisu prouzročile veću štetu.¹¹³ Ponovni napad izveli su sovjetski zrakoplovi, 21. veljače 1945., izbacivši bombe na željezničku postaju.¹¹⁴

* * *

Za vrijeme Drugog svjetskom rata saveznici su bombardirali Slavonski Brod 28 puta. Godine 1944. saveznički napadi izvedeni su 2., 3., 13. i 27. travnja, 10. i 27. lipnja, 2., 8., 20. i 30. srpnja, 9., 14. i 30. kolovoza, 8. i 21. rujna, 20. i 23. studenog. U prvim mjesecima 1945. napadi su izvedeni 19. siječnja, 10. veljače, 19., 20. i 21. ožujka, 1., 2., 5., 8., 10. i 17. travnja.¹¹⁵

¹⁰⁷ DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., br. 746/45.

¹⁰⁸ DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., br. 918/45.

¹⁰⁹ HDA, MSPK NDH, kut.7, 9509/45.

¹¹⁰ Anto Baković, *Stradanje crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu. Svećenici žrtve rata i poraća 1941. – 1945. i dalje* (Zagreb, 1994.), 17.

¹¹¹ DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., Taj.75/45.

¹¹² DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 137a/153, Nadzorništvo Narodne zaštite grada i kotara Brod n/S., br. 896/45.

¹¹³ MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. 50/45. (19. veljača 1945.).

¹¹⁴ MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia br. 53/45. (22. veljača 1945.).

¹¹⁵ Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 83.

U korištenim dokumentima i literaturi, osim datuma, nema iscrpnijih podataka za napade izvedene 27. travnja, 10. lipnja, 8. srpnja, 9., 14. i 30. kolovoza, 20. i 23. studenoga 1944., te napade izvedene 10. veljače, 19., 20. i 21., ožujka, 1., 2., 8., 10. i 17. travnja 1945.

Prema dosadašnjim spoznajama okolica Broda napadnuta je 12 puta.

U savezničkim napadima na Slavonski Brod bačeno je 15.898 komada bombi prosječne težine 250 kilograma, tj. 4.000 tona ili 400 vagona bombi.¹¹⁶ U literaturi nalazimo i podatak da je na oba grada, Slavonski i Bosanski Brod, bačeno 18.784 bombe.¹¹⁷

Slavonski Brod je 1939. imao 2.500 stambenih zgrada od kojih je srušeno ili oštećeno prema jednim izvorima 2.224 (srušeno 475, teško oštećeno 294, djelomično oštećeno 187, a lakše oštećeno 1.268 kuća),¹¹⁸ dok je prema drugima srušeno ili oštećeno 2.051 (srušeno 475, teško oštećeno 294, djelomično oštećeno 187, lakše oštećeno 819, neznatno oštećeno 276).¹¹⁹ Autori su dolazili do različitog iznosa materijalne štete na stambenim zgradama jer su u svojim proračunima imali različitu stavku lakše i neznatno oštećenih kuća. Oni koji su došli do broja 2.051 računali su da je neznatno oštećeno 276 zgrada, što je u biti broj neoštećenih zgrada, a drugi su, što je i točnije, računali da je bilo 449 lakše oštećenih zgrada. Dakle, razlika od 173 zgrade je razlika između ova dva broja.

Ratna razaranja imala su znatne posljedice i na gospodarstvo grada. Slavonski Brod imao je 1939. šest veletrgovačkih tvrtki i 217 trgovina prodaje na malo. Poslije ratnih razaranja ostalo je svega 45 trgovačkih radnji.¹²⁰

O nepoželjnim posljedicama savezničkih bombardiranja na arhitektonsku i urbanističku sliku grada, između ostalog, govori i činjenica da je "nestao" gradski predio koji je vodio od željezničkog kolodvora prema parku i istoimenom hotelu "Jankomir". Time je i gradski toponim "Jankomir" izbrisan s "lica grada". Na tom mjestu podignuto je novo naselje Plavo polje.¹²¹

Bosanski Brod, prema I. Rubiću, bombardiran je 16 puta: 2., 3. i 10. travnja, 2., 8., 14. i 30. srpnja, 9. kolovoza, 8. rujna, 20. i 23. studenog 1944., a 1945. 10. siječnja, 19. i 20. ožujka, te 1. i 8. travnja. S. Hrečkovski navodi

¹¹⁶ Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 83; Marković, *Brod*, 269.

¹¹⁷ Rem, *Tragom prošlosti Brod*, 76.

¹¹⁸ DASB, CSB, kut. br. 164, reg. 19-2/1/7, rukom crtani plakat s podacima o materijalno šteti načinjenoj bombardiranjem na stambenim zgradama; Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941 – 1945.*, 333.

¹¹⁹ Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 83.; Rem, *Tragom prošlosti Broda*, 76.; Marković, *Brod*, 269.

¹²⁰ *Brodsko proljeće 1945.*, Katalog izložbe u povodu četrdeset pete godišnjice oslobođenja Slavenskog Broda, Muzej Brodskog Posavalja i Muzej radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta u Slavenskom Brodu (Slavonski Brod, 1990.), s.p.

¹²¹ Toldi, *Brod na Savi*, 211.

da je Bosanski Brod bombardiran 17 puta jer je Rubićevom popisu dodala nadnevak 27. lipnja 1944.¹²² Daljnja istraživanja pokazala su da je područje Bosanskog Broda bombardirano još u nekoliko navrata: u noći 10. na 11. lipnja, 3. i 20. srpnja 1944., te 19. siječnja 1945.¹²³ Stoga je ukupan broj napada na Bosanski Brod 21 puta.

O napadima 2. i 30. srpnja, 20. i 23. studenog 1944., te 10. siječnja, 19. i 20. ožujka i 1. travnja 1945. nema opširnijih podataka.

U napadima saveznika na Bosanski Brod bačeno je 2.886 bombi, a 273 zgrade su u različitoj mjeri oštećene (potpuno srušeno 77, teško oštećeno 85, lakše oštećeno 111).¹²⁴

* * *

Prema objavljenoj literaturi u oba Broda u bombardiranjima je poginulo 1.219, a ranjeno 787 osoba.¹²⁵ Žrtve koje su stradale u savezničkim bombardiranjima, u poslijeratnim popisima, pribrojavane su žrtvama fašističkog terora.¹²⁶

U poslijeratnoj sintezi koja je obrađivala razdoblje Drugog svjetskog rata u Slavonskom Brodu navode se podaci da je u gradu i na području općine Slavonski Brod bilo 2.484 žrtve fašističkog terora, od toga u "direktnom teroru" 391, a u logorima i zatvorima 982 osobe, s napomenom da su osobe stradale u bombardiranjima pribrojane žrtvama fašističkog terora.¹²⁷ S obzirom da se ne navode druge kategorije stradanja iz ovoga bi proizlazilo da je preostalih 1.111 osoba poginulo u bombardiranjima.

Prema nekim procjenama iz onovremenih dokumenata broskog Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, do srpnja 1944. u bombardiranjima Slavenskog Broda poginulo je 2. do 3.000 civila i vojnika.¹²⁸

U popisu 1964., prema kriteriju rođenja, 7 osoba vode se kao žrtve bombardiranja u Slavonskom Brodu, od toga jedna je stradala 1941. što znači da

¹²² Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 332., bilj. 371.

¹²³ HDA, GNRS NDH, kut. 35, 6725/44; HDA, GNRS NDH, kut. 36, 8419/44.

¹²⁴ Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 84.; Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941 – 1945.*, 333.

¹²⁵ Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 84.; Rem, *Tragom prošlosti Broda*, 76.; Nada Lazić, "O razvoju zdravstvene službe na području Slavenskog Broda i njegove uže okoline poslije II. svjetskog rata", u: *Razvoj zdravstva na području općine Slavonski Brod*, 156., bilj. 2.

¹²⁶ Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 194 – 1945.*, 333.

¹²⁷ Za Bosanski Brod naveden je samo podatak da je 1.126 osoba stradalo kao žrtve fašističkog terora. Podaci za oba grada, usp. Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941 – 1945.*, 333.

¹²⁸ HDA, Komunistička partija, Izvještaj Okružnog komitete Komunističke partije Hrvatske Brod Oblasnom komitetu za Slavoniju od 9. srpnja 1944., 163/6393.

je stradala u bombardiranju Luftwaffea.¹²⁹ U tom popisu 4 osobe, također prema kriteriju rođenja, vode se kao žrtve bombardiranja u Bosanskom Brodu.¹³⁰ Ukoliko se i uzme u obzir da su ta dva grada bila prometna čvorišta i da je među poginulima moralo biti i putnika, ipak ovakva odstupanja u broju poginulih čini popisne rezultate iz 1964. za žrtve savezničkih bombardiranja nepouzdanim.

U Državnom arhivu Slavonski Brod sačuvan je popis od 407 osoba koje su poginule u zračnim napadima na Slavonski Brod 1944. Popis je izradio gradski fizikat u Slavanskom Brodu prema nalogu Nadzorništva NZ za grad i kotar Brod n/Savi, a sadrži, uz ime i prezime, podatke o starosti, zanimanju, mjestu stradanja i danu smrti. Sačuvan je i popis s 244 imena poginulih osoba u napadu 19. siječnja 1945. na oba Broda.¹³¹ Uz popise je priloženo oko dvadesetak osmrtnica građana Slavenskog Broda (među njima su osmrtnice industrijalca Ivana Kellera, gradskog nadsavjetnika Rudolfa Sykora, ravnateljice građanske škole Marije Miler, ravnatelja dječjačke pučke škole Luke Ćosića, ljekarnika u Bosanskom Brodu mr. ph. Josipa Šmita i drugih).

Za sve napade na Slavonski Brod, njegovu okolicu i Bosanski Brod, ne postoje podaci u dosada dostupnim izvorima, ili ako postoje, donose različite podatke o broju poginulih i ranjenih u pojedinom napadu, stoga brojčane pokazatelje temeljene na njima treba uzimati vrlo uvjetno.

Prema korištenim dokumentima poginulo je 897 civila i 244 vojnika, a ranjeno je 708 civila i 28 vojnika.

Ovakav omjer civilnih i vojnih žrtava, kao i obujam razaranja materijalnih dobara bez vojne namjene, poticaj su za preispitivanje odnosa historiografije i viktimologije, kao i šire javnosti, prema fenomenu kolateralnih žrtava i kolateralne štete.

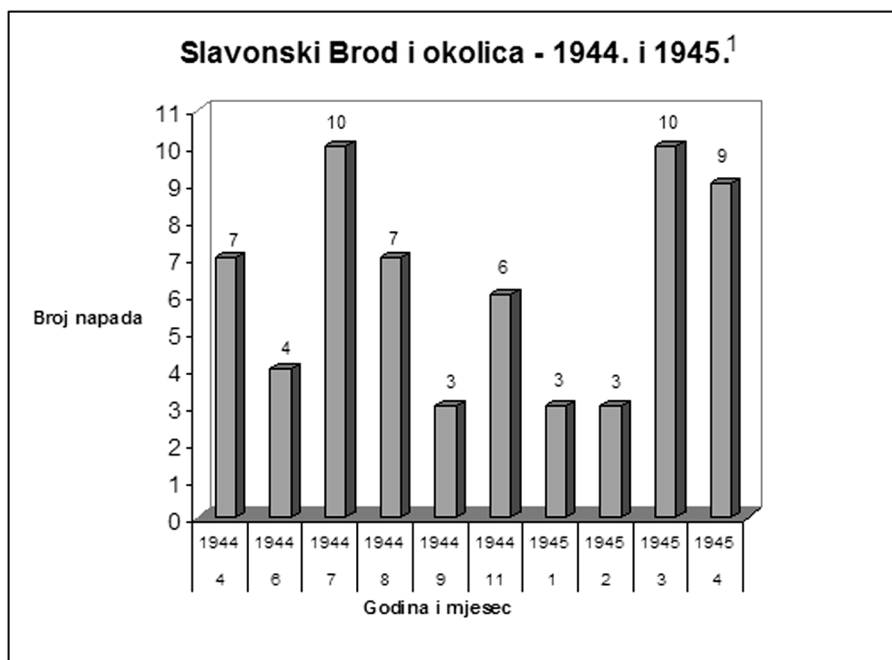
---

¹²⁹ Jedini napad zrakoplova Luftwaffe-a na Slavonski Brod tijekom Drugog svjetskog rata izveden je 11. travnja 1941. Usp. Rubić, "Slavonski i Bosanski Brod", 84.

¹³⁰ HDA, Baza podataka popisa iz 1964.

¹³¹ DASB, GPSB NDH, kut. inv. br. 135/150, Nadzorništvo NZ za grad i kotar Brod n/S., 1910/44.

Prilog 1.

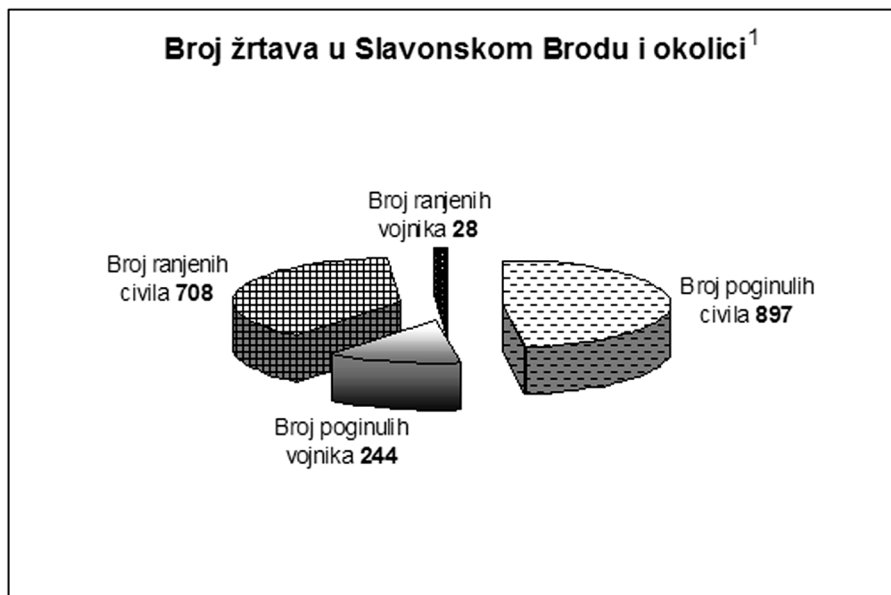
¹ Odnosi se na područje Slavonskog Broda i okolice, te Bosanskog Broda

Prilog 2.

Radićeva obala u Slavonskom Brodu 1945. (fototeka Muzeja Brodskog Posavlja)

Prilog 3.

¹ Odnosi se na područje Slavenskog Broda i okolice, te Bosanskog Broda

Prilog 4.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
NADZORNIŠTVO NARODNE ZAŠTITE
glavnostožerni odjel
GRADA i KOTARA BROD n/S.
Broj 21/Taj
27. siječnja 1945

ZAPOVJEDNIČTVU II.
ZBORNOG PODRUČJA
BROD na Savi

Predmet: podatci o bombardiranju Broda na Savi i Bosanskog Broda dne 19. I. 1945.

Veza: vaš dopis glst. br. 306/taj. od 26. I. 1945.
Savezno sa Vašim gornjim dopisom podnosim naslovu
sliedeće podatke:

A. BROD na Savi:

- 1.) 154 zgrade posve srušene,
95 zgrada teško oštećene,
79 “ lakše oštećene,
- 2.) 126 mrtvih u redarstvenim uzama /posebnika,
časnika i domobrana/
68 “ posebnika /u gradu i kolodvoru/
12 “ domobrana /neprovjereno/
180 “ pripadnika njemačke oružane sile
/neprovjereno/
1 mrtav vojnik nedićevac,
9 osoba iz redarstvenih uza nije pronađeno, te se predmnjeva, da su od bombe raznesene,
Točan broj ranjenih nije ustanovljen jer se mnogi nalaze u kućnoj njezi.
- 3.) Broj porodica, koje su ostale bez krova nije ustanovljen, jer je popis u toku. Kreće se oko 80 (nečitko)
- 4.) Izbačeno je oko 7000 bombi od 100 do 1000 funti, a od toga oko 5% sa uspo račem /tempiranih/; zadnja je sama eksplodirala sama nakon 140 sati.

B. BOSANSKI BROD:

- 1.) 68 zgrada posve srušeno,
50 “ teško oštećeno,

- 75 “ lakše oštećeno,
- 2.) 19 mrtvih posebnika,
14 “ nedićevaca,
8 ranjenih posebnika,
22 ranjena nedićevca.
Manjkaju podatci o mrtvim i ranjenim pripadnicima domobrana i njemačke vojne sile.
- 3.) Broj porodice ostalih bez krova kreće se oko 30.
- 4.) Izbačeno je oko 1050 bombi od 100 do 500 funti, oko 50 tempiranih, koje su većim dijelom eksplodirale.

C. BRODSKI VAROŠ:

- 1.) 32 zgrade posve srušene,
24 “ OŠTEĆENE.
- 2.) 1 seljak poginuo /u Gromačniku/.
Ranjenih nije bilo.
- 3.) Broj porodica ostalih bez krova nije ustanovljen. Kreće se oko 15.
- 4.) Izbačeno je oko 450 bombi razne težine.

Ostali podatci:

Napadaj je izvršilo oko 700 zrakoplova, od toga 2/3 Liberatora i 1/3 Fortresa. Zadnji val su bili Superfortress.

Sam napad je izvršen u 58 valova u raznim pravcima, od po 5 do 15 minuta sa po 5 do 27 zrakoplova. Napad je izvršen većim dielom po magli, a sve iz visine od 6000 metara. Ostali pojedinačni podatci izradjuju se. Molim, da gornje podatke primite na znanje.

Za Poglavnika i dom spremni!

NADZORNIK NZ
ANTOLKOVIĆ

Prilog 5.

NAZORNIČTVO NARODNE ZAŠTITE

za grad i kotar Brod na Savi

Broj: 591-43.

Brod n. S., 6. VII. 1943.

OGLAS

Prema nalogu II. zbornog zaštitnog područja broj: 2725-43. izvršiti će se izprobavanje sirena za davanje znaka uzbune u Brodu n. S. i Bos. Brodu svake subote točno u 12.00 sati.

Prvo izprobavanje sirena izvršit će se u subotu 10. srpnja 1943. točno u 12.00 sati, a zatim redovito svake subote točno u 12.00 sati bez posebne obavijesti.

Kod ovih izprobavanja sirena dati će se znak za svršetak uzbune t. j. sirene će neprekidno svirati odnosno zviždati kroz 2 minute.

Prilikom ovih izprobavanja sirena neće se vršiti nikakova vježba Narodne Zaštite pa će se kroz to vrijeme odvijati u gradu svi redoviti poslovi i kretanja.

Obveznici Narodne Zaštite udjeljeni u pričuvnu NZ sati ili koje druge NZ postrojbe ne moraju prilikom ovih izprobavanja sirena doći u svoje NZ postaje.

NADZORNIČTVO NZ
za grad i kotar Brod n.S.

Tiskara V. Buk, Slav. Brod.

Summary

ANGLO-AMERICAN AIR STRIKES ON SLAVONSKI BROD AND BOSANSKI BROD AREAS DURING THE SECOND WORLD WAR

The air raids on the Independent State of Croatia (NDH) began with the settlement of the Anglo-American forces in the southern part of Italy. The very first targets were on the Adriatic coast, which was connected with the Allies' plans to land on that area. The attacks on the northern part of NDH became more frequent since spring 1944.

There were a number of causes why Slavonski Brod and the surrounding area were frequently targeted by allied aircrafts. One of them was the geographical and strategic position on the main railway Zagreb-Belgrade route. The second reason was the bridge between Slavonski Brod and Bosanski Brod. In addition, most Adriatic harbours were damaged in allied bombings, which increased significantly the importance of Slavonski Brod as a place of transit for bauxite from Bosnia and Herzegovina to the Third Reich. The last reason, but not less important, was that the only ammunition factory in the whole NDH was situated in Slavonski Brod.

From the very beginning, the bombings were seriously affecting the everyday life in Slavonski Brod and Bosanski Brod. The population was leaving the city in large numbers, some temporarily and some permanently.

The Civil Protection (Narodna zaštita) played an important role in carrying out passive protection against air raids, as well as in mitigating the consequences of air strikes. By educating population on proper conduct during air alert and bombing, as well as by constructing and adapting shelters, Civil Protection contributed significantly to saving civilians' lives.

During the Second World War, the Allies bombed the city of Slavonski Brod 28 times and the city of Bosanski Brod 21 times. According to the literature published, 1219 people were killed and 787 were wounded in the two cities. In the post-war census, the casualties in the bombings were treated as victims of fascist terror.

In the 1964 census, only 7 persons born in Slavonski Brod were registered as the victims of bombings, one of them 1941, meaning by the Luftwaffe aircrafts. According to the same source, only 4 persons born in Bosanski Brod were registered as victims of bombings. Such discrepancies in the numbers of the killed make the 1964 census results unreliable, as concerns the victims of the allied bombings.

According to the documents analysed, 897 civilians and 244 soldiers were killed, while 708 civilians and 28 soldiers were wounded.

Such ratio of civilian and military casualties, as well as the dimensions of destruction without military purpose, serve as an incentive for the reconsideration the attitude of historiography and victimology, as well as of the general public, towards the phenomena of collateral victims and collateral damage.

Key words: Second World War, allied air bombing, Civil protection, human losses, material damages, Slavonski Brod, Bosanski Brod